

УДК 811.162.1'255.4

Зарубенко Т., молодший науковий співробітник
Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Київ

ПЕРЕКЛАД «ОДИСЕЙ» В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПЕТРА БАЙДИ

Статтю присвячено першому повному перекладу «Одіссеї» Гомера П. І. Ніщинським українською мовою, лексика якого репрезентує реалії українського побуту і культури. Досліджувана лексика органічно адаптує грецький оригінал на українському ґрунті.

Ключові слова: грецький оригінал, перекладний еквівалент, український національний компонент, семантика, синонімія, лексико-семантична група.

В українському культурному житті 2-ї пол. XIX ст. постало ім'я Петра Байди. Під таким псевдонімом писав Петро Іванович Ніщинський – український поет, композитор, перекладач, фольклорист. Його переклад Одіссеї Гомера привертає особливу увагу дослідників як перший повний переклад грецького оригіналу українською мовою.

Народився П. І. Ніщинський 21 вересня 1832 р. у селі Неменка Липовецького уїзду на Київщині в сім'ї псаломщика. Він здобув музичну освіту в Київській духовній семінарії, співав у церковних хорах, а з 1850 р. – хорист російської церкви при посольстві в Афінах. У 1856 р. П. І. Ніщинський закінчив філологічний факультет Афіського університету зі званням магістра. Наступного року він повернувся на батьківщину і почав викладати грецьку мову та російську словесність у Петербурзі. Із 1860 р. П. І. Ніщинський живе в Одесі, тут видає журнал «Гермес». У 1865 році його призначають викладачем грецької мови в 2-у Одеську гімназію. Протягом 25 років П. І. Ніщинський викладав у різних навчальних закладах Одеського округу (Одеса, Ананьєв, Бердянськ). У 1890 році він вийшов у відставку. Помер Петро Іванович Ніщинський 4 березня 1896 року в селі Ворошилівка Вінницької області в будинку своєї дочки.

Літературна й музична творчість Ніщинського невід'ємні одна від одної. У його музично-літературних творах «Козак Софрон», «Байда», «Ой, гук, мати, гук» відображена боротьба українського народу за незалежність. Особливе місце у творчому доробку Ніщинського належить невеликій п'єсі «Вечорниці», яка є інтермедією до задуманої ним опери «Назар Стодоля». Цей музичний шедевр – жива картина народного життя – має самостійне значення й містить широко відомі пісні «Добрий вечір, паніматко», «Закувала та сива зозуля» та ін. Ніщинський також написав кілька пісень-романсів про гірке дівоче життя, які стали популярними: «Порада» («Дівчинонько, голубонько»), «У діброві чорна галка». Грецькою мовою він переклав «Слово о полку Игоревім», українською – «Одіссею» та шість пісень «Іліади» Гомера, «Антигону» Софокла. П. І. Ніщинський працював і на теренах вітчизняної лексикографії: допомагав керівникові одеської «Громади»

відомому науковцю М. Комарову (заному під псевдонімами М. Уманець, М. Комар) в укладанні російсько-українського словника. Результати цієї роботи під назвою «Словар російсько-української мови» були видані у Львові Товариством ім. Т. Г. Шевченка протягом 1893–1898 рр. [7].

Можливо, саме багаторічна лексикографічна праця допомогла П. І. Ніщинському в роботі над перекладом «Одіссеї». В одеському альманасі «Нива» 1885 року було опубліковано перший уривок з «Одіссеї» в його перекладі – шосту пісню. Публікація не залишилася без уваги, про це свідчать схвальні відгуки І. Я. Франка і В. П. Горленка. Так, наприклад, В. П. Горленко, тогочасний критик, високо оцінивши переклад шостої пісні, зазначає, що повний переклад «Одіссеї», рівноцінний надрукованому уривкові, став би в українській літературі важливою подією. Критика назвала гекзаметри «Одіссеї» П. І. Ніщинського прекрасними, вірш вільним і легким, а мову – простою, без жодного вимушеного звороту, тобто цілком органічною, із властивою їй «широю народністю». Як зазначає К. С. Забарилло, у перекладі відсутня штучна архаїзація та зайві запозичення з інших мов [4, 24–25].

Переклади «Одіссеї» українською мовою тісно пов'язані з досі актуальною проблемою українізації першотвору. Як вважають дослідники, зокрема П. А. Содомора, неможливо відтворити рідною мовою чужомовний твір не використовуючи реалії українського побуту та культури [5, 159]. П. І. Ніщинський жив і творив у період, відомий у вітчизняній історії як «народництво», для якого характерна тенденція до ідеалізування козацького ладу з погляду національного та соціального мотивів, а тому, цілком закономірне і використання елементів народнорозмовної і просторічної мови [2, 22]. Цілком імовірно, на Ніщинського вплинули ідеї революційної інтелігенції, яка саме в селянстві бачила рушійну силу. А відтак свій вибір «Одіссеї» для перекладу митець пояснює тим, що в поемі змальовано сім'ю, господарство, торгівлю, побут народу.

Загалом в українському перекладі «Одіссеї» лексика нейтральна. Вона репрезентує стан розвитку української мови в XIX ст. і тому, за спостереженням А. О. Білецького, у тексті трапляються слова, не властиві сучасній літературній мові, наприклад: *побит* замість *побут*, *спасти* замість *урятувати* [1, 651].

Щоб полегшити сприйняття твору, віддаленого від його часу, Ніщинський надає грецьким власним іменам української форми: *Нестеренко*, *Пелієнко*, *Кадмівна* і т. д. Для цього перекладач використовує різноманітні засоби: наприклад, суфікси, переважно *-енко*, властиві українським прізвищам: **Кронієнку пан-оче, владико, й царю над царями!** (I, 45); *Перше за всіх на сю річ обізвась Антиной Евпейфенко* (I, 383); *Знов йому так Евримак Полибенко почав говорити* (I, 399); *Потім пішла до Ноїмона, до Фронієнка й просила Доброго човна її дати* (II, 386–387).

По-іншому перекладач використовує загальноновживану лексику. Так, зокрема, він нерідко в перекладі «Одіссеї» вживає лексему *лицар*. Це слово, на думку А. О. Білецького, у нашому уявленні пов'язується з середньовіччям, а не з гомерівською епохою [1, 651]. Проте зазначимо, що в сучасній українській літературній мові, як свідчить Словник української мови (в 11 т.), слово *лицар* розширило свою семантику і не обмежується лише середньовічним змістом. Так, словник тлумачить реєстрове *лицар* як багатозначну одиницю за допомогою трьох рубрик: 1. *іст.* Західноєвропейський середньовічний феодал, який належав до військово-дворянського стану. 2. *іст.* Вільний козак-запорожець,

якому властиві козацька доблесть і воєнне мистецтво. 3. *перен.* Самовідданий, благородний захисник кого-, чого-небудь. Перша й друга рубрики стосуються семантики слова *лицар* як історичної лексеми, пов'язаної із середньовіччям і з козаччиною. У перекладі П. І. Ніщинського цю лексему вжито в таких контекстах: *Музо! повідай мені про бувалого лицаря того, що заблукався по світу, столицю Троян зруйнувавши* (I, 1–2); *Лицарі другі усі, натерпівшись горя у Трої Та од війни і од моря утікши, вернулись до дому* (I, 11–12); *Щоб Одисей, лицар славної, запевне до дому вернувся* (I, 83). Лексична семантика слова *лицар* у кожному з наведених прикладів різна. Так, у першому слово *лицар* ужито з означенням *бувалий* – *бувалого лицаря*, і, як видно, його семантика тяжіє до першого з трьох значень, зафіксованих у тлумачному словнику. Наступний приклад, де слово *лицар* у формі називного відмінка множини має контекстне оточення *другі усі, натерпівшись горя...*, *вернулись додому*, на нашу думку, засвідчує лексичне значення, близьке до сучасного 'чоловік'. В останньому з наведених прикладів П. І. Ніщинський, використовуючи двокомпонентне словосполучення «іменник + прикметник» з іменниковою препозицією *лицар славної*, – надає слову *лицар* семантичного відтінку 'воїн'. Як бачимо, такого значення сучасне слово *лицар* у лексико-семантичній системі української літературної мови не має. У перекладі Бориса Тена, який сьогодні вважається «академічним» [6, 12], використані лексеми *муж, інші, велемудрий*: *Музо, повідай мені про бувалого мужа, що довго Світом блукав* (Тен I, 1–2); *Інші, кому пощастило уникнуть загибелі злої, Дома були вже, війни й небезпеки на морі позбувшись* (Тен I, 11–12); *Щоб Одисей велемудрий щасливо додому вернувся* (Тен I, 83).

Женихів, які бешкетують у домі Одисея, П. І. Ніщинський називає словами *джигуни, непотрібники, гульвіси*: *В руки взяла з наконечником мідним, блискучим та гострим Списа великого та довгого, щоб під час зупиняти Тих джигунів негавучих, що так на обиду охочі* (I, 99–101); *Як би повернувся Сам нан-отець, розізнав би усіх разом непотрібників* (I, 115–116); *Потім, як вже і наїлися досить і в смак напилися, Інчая пняним гульвісам скотилась на думку забава* (I, 150–151). Лексема *джигун* тлумачиться у СУМі як *розм.* 1. Те саме, що баламут 2. [БАЛАМУТ, а, ч. 2. Той, хто залицяється до жінок, настирливо домагається взаємності в коханні; спокусник, зальотник]. Словник української мови Бориса Грінченка фіксує цю лексему у формі *джигун* і тлумачить її за допомогою російських перекладних синонімічних еквівалентів 'повеса; ловелас': Ой джигуне, джигуне, який ти ледащо. Лавр. 61. Ой джигун, джигун, джигунець, який гарний молодець. Чуб. V. 1125. У перекладі Тена вживається лексема *герой*: *Спис бойовий у руки взяла з наконечником мідним, Гострий, міцний і важкий, що ним побивала героїв Шереги гнівом охоплена донька всевладного батька* (Тен, I, 99–101).

Ужите П. І. Ніщинським слово *непотрібник*, у Словнику української мови не зафіксовано. Натомість у його реєстрі представлено лексему *непотріб* і його словотвірне гніздо – *непотрібний, непотрібність, непотрібно*. Від слова *непотріб* за словотвірною моделлю «іменинниковий корінь + суфікс -ник» поетом утворено іменник чоловічого роду на позначення людини з певними характерними рисами – *непотрібник*. Реєстрове *непотріб* є багатозначним утворенням у системі сучасної української літературної мови і має такі значення: «1. *род.* непотребу, збірн. Непотрібні речі. 2. *род.* непотреба, *перен.* Нікчемна людина. (СУМ, V, 364). Близьке до сучасного витлумачення слова *непотріб* подано і в словнику Бориса Грінченка за допомогою російських перекладних синонімічних

відповідників: «1) Все ненужное, негодное, плохое. 2) Негодникъ» (Гр., 2, 555). Отже, П. І. Ніщинський уживає оказіоналізм *непотрібник* як синонімізований відповідник слову *непотріб* у другому значенні – ‘нікчемна людина, негідник’, можливо, намагаючись зберегти віршовий розмір грецького оригіналу. У сучасному перекладі Бориса Тена використовується стилістично нейтральне слово *женихи*: *І думкою батька собі уявляв благородного, як він З'явиться раптом і всіх женихів повисонить із дому* (Тен, I, 115-116). У словнику Грінченка це слово тлумачиться описово: ‘молодой человек, ухаживающий за девушкой и пользующийся её взаимностью; это название имеет место только до формального сватовства, после которого он называется уже молодым’ (Гр., 1, 478). В академічному тлумачному словнику лексичне значення слова *жених* ‘чоловік стосовно до жінки, з якою збирається узяти шлюб; наречений, нар.-поет. суджений’ поширюється також семантикою ‘про неодруженого чоловіка, що збирається одружуватися’ і ‘розм. про молодого чоловіка, що може вже одружуватися’ (СУМ, II, 519).

У своєму перекладі П. І. Ніщинський використовує слово *гульвіса* в таких контекстах: *що б гість його любий, Сидючи окрім гульвісів, не чуючи галасу пняних, Страви у смак попов і як сьвід відпочинув з дороги* (I, 132–134); *Потім, як вже і наїлися досить і в смак напилися, Інчя пням гульвісам скотилась на думку забава* (I, 150–151); *Телемах, головою схилившись близьенько к Афіні, Що б не почули гульвіси, почав синьокій казати* (I, 156–157). Історія цього слова, як свідчать етимологічні лексикографічні джерела, досі не має однозначного пояснення. Щоправда, дослідники одностаїні в тому, що за своєю формою це слово двокомпонентне. Більшість учених вважають слово *гульвіса* результатом «видозміни давнішого *головіса ..., утвореного з основ прикметника *голий і дієслова -вісити (пор. [віса] «тягар»)), унаслідок «зближення з основою дієслова гуляти (гуль-ба, гуль-ня тощо) (ЕСУМ, I, 618). За значенням українське *гульвіса* співвідносне з російськими іменниками ([висляй, висляйка, вислұха, вислұна, висляга] «ледяний волоцюга, гульвіса; жінка легкої поведінки») і дієслівними ([висляйничать] «в'язнути до когось, зачіпати, безнастанно лашитися, виснути на шії; гультяювати») діалектними одиницями (ЕСУМ, I, 618). Лексема *гульвіса* тлумачиться у Словнику української мови як розмовне: ‘той, хто любить гуляти (у 2–4 знач.), проводити час, влаштовуючи легковажні витівки, вигадки і т. ін.’. Словник Грінченка фіксує це слово зі значенням ‘гуляка, повеса, шалопай’. У відповідних перекладних контекстах Борис Тен уживає лексеми *зухвальці*, *женихи* та *інші*: *Сам на стільці біля неї узорчатім сів якнайдалі Від женихів, щоб криком своїм не завадили гостю їжу спокійно вживати, хоча й до зухвальців потрапив, Та наодинці про батька відсутнього щось розпитати* (Тен, I, 132–135); *Потім, коли уже голод і спрагу вони вдовольнили, Зразу ж і іншим серця женихів забуяли бажанням* (Тен, I, 150–151); *Саме тоді Телемах Афіні сказав ясноокій, Голову близько схиливши, щоб інші його не почули* (Тен, I, 156–157). Варто зазначити, що слово *зухвалець* не зафіксоване у словнику Грінченка, хоча представлені спільнокореневі реестрові лексеми – прикметник *зухвалий* (‘дерзкий’) та іменник *зухвальство* (‘дерзкість, наглість’) (Гр., 2, 189). Натомість слово *зухвалець* подано в реєстрі Словника української мови з лексичним значенням ‘зухвала людина’ (СУМ, III, 735) і безпосередньо пов’язане зі змістом багатозначного прикметника *зухвалий*: «1. Який не виявляє належної поваги, пошани до когось, чого-небудь. // Який виражає неповагу (про погляд, очі і т. ін.). // Дуже грубий, нахабний. 2. Відчайдушно сміливий» (СУМ, III, 735).

Українські лексеми *гульвіса* і *зухвалець* на перший погляд можуть видаватися синонімічними, бо їх об'єднує вказівка на людину, переважно чоловіка, яка поводить себе легковажно, відчайдушно. Проте Ніщинський обирає саме слово *гульвіса*, яке більш м'яко характеризує людину. Борис Тен віддає перевагу лексемі *зухвалець*, щоб підкреслити грубість, нахабність чоловіка.

На відміну від попередньої лексико-семантичної групи, компоненти якої мають яскраво виражений оцінний характер, П. І. Ніщинський використовує також слова, які вказують на різні види діяльності людини і поєднуються за загальною семантикою 'слуга': *джура*, *гонець*, *наймичка*, *покоївка*, *клопотуха*, *челядинці*, *рабиня*. Лексема *джура* має таке значення в Словнику української мови: 'на Україні в XVI–\$V\$VIII ст. – зброєносець у козацькій старшині' (СУМ, II, 263). Словник української мови Грінченка подає тлумачення 'козацькій слуга-товариш, оруженосець, ходивший вмѣстѣ съ козакомъ въ походы и битвы' (Гр., I, 377). У перекладі «Одіссеї» П. І. Ніщинський використовує це слово у таких контекстах: *Проворній джури вино розбавляли В кухвах і губками шпарко стали шаровали Та розкладали пред кожним і мясом усіх обносили.* (I, 110–112); *А жваві джури в келишки вина наливали до веру* (I, 148). Борис Тен у відповідних фрагментах тексту використовує три лексеми *слуги*, *окличники*, *хлопчики*: *Слуги меткі та окличники з ними: одні у кратерах Воду мішали з вином, а другі дірчатими мили Губками довгі столи й на середину їх виставляли Інші ж – м'яса на них розкладали шматки незліченні* (Тен, I, 109–111); *Хлопчики аж по вінця напою влили у кратери* (Тен, I, 148). Іменник *гонець* тлумачиться у Словнику української мови як 'особа, яку посилають з терміновим дорученням, повідомленням; посланець'. Ніщинський уживає його у значенні 'слуга': *Потім явився гонець і почав їх вином частувати* (I, 143); *Й їм гонці браві з глечиків воду на руки зливали* (I, 146); *Зараз тут кобзу гонець голосною, мережану гарно, Фимію руки подав* (I, 153–154). У своєму перекладі Тен послідовно користується лексемою *окличник*: *Часто й окличник до них підходив вина доливати* (Т, I, 143); *Воду їм чисту на руки окличники стали зливати* (Т, I, 146); *Фемію в руки окличник кіфару подав пречудову* (Т, I, 153). Словник української мови фіксує іменник *окличник* з поміткою *рідко* і його значення повністю збігається зі значенням слова *оповісник* (ОКЛИЧНИК, а, ч., розм. Те саме, що оповісник; ОПОВІСНИК, а, ч. Той, хто оповіщає кого-небудь про щось, СУМ, V, 665, 718). Для номінації слуг жіночого роду П. І. Ніщинський звертається до лексем *наймичка*, *рабиня*, *покоївка*, *челядинка*: *Наймичка глечик внесла золотий, щоб руки Воду зливати їм над срібною мискою* (I, 136–137); *З верху по сходах високих спустилася в низ, а за нею, А за нею дві молоді покоївки* (I, 330–331); *А біля неї по сю и по ту руч її покоївки* (I, 335); *В кошках кожному хліб підносили рабині пригожі* (I, 147); *Мамкою була вона Телемаху й ёго ще с пелюшок Грудьми кормила й любила найбільш з усіх челядинців* (I, 433–434). Борис Тен уживає один і той самий іменник – *служниця*: *Воду служниця внесла в золотому чудовому глеку – Руки вмивати – й воволі над срібним цеберком зливала* (Т, I, 136–137); *Зверху по східцях високих зійшла вона вниз потихеньку, Ще й не сама, з нею разом зійшли й дві служниці додолу* (Т, I, 330–331); *В неї обабіч стояли обидві служниці дбайливі* (Т, I, 335); *Свіжого хліба служниці наклали їм кошики повні* (Т, I, 147); *Телемаха ж любила Більше, ніж інші служниці, бо змалку його доглядала* (Т, I, 434–435).

Український національний компонент у Ніщинського чітко виявляється в називанні співця *кобзарем*, а інструмента, на якому він грає – *кобзою*: *Славний кобзарь серед них*

там сьпівав, а ті мовчки сиділи Й слухали пісню (I, 325); Гірко заплакавши, так почала говорити **кобзареві** (I, 336); Скомпоновали їх все **кобзари** про діла та про славу богів і смертних людей (I, 338–339); Зараз тут **кобзу** гонець голосною, мережану гарно, Фемію руки подав, і той мусив їм *грати й співати* (I, 153–154). *Кобзар* за Словником української мови – ‘український народний співець, що супроводить свій спів грою на кобзі’, *кобза* – ‘старовинний український струнно-щипковий музичний інструмент’. В. В. Жайворонюк у словнику-довіднику ‘Знаки української етнокультури’ зазначає, що *кобза* – попередниця бандури, яка з XVII ст. вважалася національним українським інструментом [3: 26]. За П. О. Кулішем, *кобза* – символ українського відродження [3: 293–294]. Борис Тен у цих контекстах користується синонімами *пісняр, співець, аед*: *Пісню славетний співав їм пісняр, а вони всі сиділи Й слухали мовчки* (Т, I, 325); *Вмившись сльозами, вона божественному мовить співицеви* (Т, I, 336); *Фемію, знаєш пісень ти багато, що смертних чарують, Подвиги ними людей і богів уславляють аеди* (Т, I, 337–338). У перекладі Тена музичний інструмент сліпого співака зберіг давньогрецьку назву *кіфара*, ‘у стародавніх греків – струнний щипковий інструмент, подібний до ліри’: *Фемію в руки окличник кіфару подав пречудову* (Т, I, 153).

Якщо символом українського відродження є кобза, то символом влади – булава. Тож цілком логічним видається те, що ця українська символіка виявляється і в перекладі Ніщинського. Так, лексему *булава* вжито в такому контексті: *Там-то в сей день з булавою сидів, оборона Ахеян, Нестор Геренський; навколо-ж сини позбірались* (III, 409–410). Словник української мови фіксує у цьому слові з поміткою *історичне* значення ‘палиця з кулястим потовщенням на кінці, яка була колись військовою зброєю’ з відтінком ‘така ж палиця як символ влади’. В. В. Жайворонюк уточнює, що *булава* – це «палиця з кулястим металевим потовщенням на кінці, оздобленим коштовними самоцвітами, у княжі часи була військовою зброєю, за Козаччини стає символом влади («До булави треба голови»), гетьманської гідності» [3, 59]. Борис Тен у своєму перекладі послідовно користується лексемою *берло*: *Нині тут Нестор старезний сидів, оборона ахеїв, З берлом в руках; а навколо, з своїх повиходивши спалень, Разом сини його всі позбірались* (Т, III, 411–413); *Став посередині зборів. Тоді йому берло у руки Вклав окличник Пейсенор, в порадах розумних умілий* (Т, II, 37–38); *Гнівно слова ці він визукнув, берло відкинув на землю* (Т, II, 80). Слово *берло* фіксується Словником української мови також з поміткою *історичне* у значенні ‘палиця, оздоблена коштовним камінням і різьбою; символ, знак влади’. Іменники *булава* і *берло* виступають синонімами в перекладі Ніщинського: *Став він посеред громади, і Писинор, гонець вельми мудрий, Берло подав йому в руки, як водиться завжди на радах* (II, 37–38); *Так от сказавши, во гніві він берлом торохнув об землю* (II, 80).

Перекладаючи в тексті «Одіссеї» назву, яка вказує на засіб пересування по воді, Ніщинський уживає переважно лексему *човен* з низкою означень: *чорний, прудкий, скороходний, легкий, просторий, добрий, синеносий, бистрий, голий, чужий*, підкреслюючи певні особливості цієї реалії. Пор.: *Славні Ахеїці поплили на човнах своїх скороходних, І от с тієї пори ми вже з ним і не бачились більше* (I, 211–212); *Старший синок його те-ж з Одиссеєм давно вже під Трою, кіньми богату, поїхав на човнах нових та просторих* (II, 17–18); *Я тобі давний отцевий приятель і дам тобі човен легкий, новий да і сам те-ж пуцуюся с тобою у море* (II, 286–287); *Все обрядивши на чорному човні, як сьлід по морському, Чаши наляли до верху вином* (II, 429–430); *п’ять же останніх човнів синеносих*

та бистрих Вітром сердитим й водою в Єгипет далекий занесло (III, 298–299). Борис Тен у перекладі використовує іменники *корабель* і *судно*: *Ще перед тим, як подавсь він до Трої, куди з ним і інші – Вицвіт аргеїв – на суднах своїх попливли крутобоких. З того часу ні мене він, ні я Одиссея не бачив* (Т, I, 210–212); *Син-бо коханий його з Одиссеєм поплив богорівним В суднах просторих у той Іліон, що славиться кіньми* (Т, II, 17–18); *Бистрий тобі корабель споряджу й сам поїду з тобою* (Т, II, 287); *Снасті усі закріпивши на чорнім судні бистрохіднім, Повні по вінця вина мореплавці поставили чаші* (Т, II, 430–431); *Із них тільки п'ять кораблів синьоносих Аж до самого Єгипту водою і вітром загнало* (Т, III, 299–300).

Використання іменників *човен*, *корабель* і *судно* у наведених контекстах видається цілком прийнятним з огляду на те, що їх можна відносити до мовних одиниць, пов'язаних синонімізованими відношеннями. Так, лексема *човен* в українській мові, крім свого основного значення 'невелике, перев. веслове судно', тлумачиться також і як 'назва деяких видів невеликих військових суден' (СУМ, XI), а слово *корабель* у першому значенні – 'велике морське судно' (СУМ, IV). Варто зазначити, що в українського читача саме лексема *човен* як перекладний україномовний відповідник назви грецької реалії цілком природно може асоціюватися з козацькою добою, коли козаки на легких човнах ходили в походи, а отже, ставали зрозумілішими й описані Гомером події. Проте перекладач не обмежується тільки цим словом.

Так, у пісні, присвяченій від'їзду Одиссея з острова німфи Каліпсо, Ніщинський користується не словом *човен*, а лексемами *байдак* і *плавник*: *Вийшов плавник в Одиссея на славу: широкий та довгий, Як може бути найбільший байдак, або інший великий Човен, яких тільки вмілі роблять майстри корабельні* (V, 255–257). *Байдак* тлумачиться у Словнику української мови як *застаріле*: 'великий човен, яким плавали по річках і морю'. В. В. Жайворонок у словнику-довіднику «Знаки української етнокультури» підкреслює, що *байдак* – це «старовинний великий човен, на якому плавали (звичайно козаки) по річках і морю; символ небезпечного, пригодницького життя» [3, 24]. Лексема *плавник* має значення 'дерева, уламки дерев, розбитих суден і т. ін., які плавають у воді або викинуті водою на берег' (СУМ, VI, 557). Ніщинський цим іменником перекладає реалію, яка позначає засіб пересування по воді: *Довгих бервен нарубавши, приймайсь плавника будувати, Що б як безпешній ти міг би снувати по синьму морю* (V, 162–163); *На плавнику плисти кажеш такую далеку дорогу, Трудну й зовсім небешну* (V, 174–175); *З сіми словами надбігла страшенна хвиля й об камінь Трахнула всім плавником; затрусився плавник, завертівся, Выпало з рук Одиссея трепло, й Одиссей сам шубовстнув В воду геть-геть таки од плавника* (V, 313–316). Борис Тен для перекладу цієї реалії використовує лексему *пліт*, яка має значення 'скріплені в один або декілька рядів колоди для сплаву або для переправи на них по воді' (СУМ, VI, 587): *Йди ж бо великі дерева рубай та міддю збивай з них Пліт широкий* (Т, V, 162–163); *Перепливати на плоту мені кажеш страшну й небезпечну Моря глибін* (Т, V, 174–175); *Сам він далеко від плоту упав і стерно із ослаблих Випустив рук* (Т, V, 315–316).

Засоби пересування по землі П. І. Ніщинський передає словами *бричка*, *візок*: *Ід же на човні прудкому своїм та з своїм товариством! Чи то по суху ти хочеш, так от тобі коні і бричка* (III, 321–322); *Діти! Тепер запражність Телемахові як найскорііше Коней баских у візок, що б свою поскінчив він дорогу* (III, 473–474). Іменник *бричка*

тлумачиться у Словнику української мови як ‘легкий візок для їзди, іноді з відкидним верхом’. Етимологічний словник української мови зазначає, що бричка – запозичення з польської мови; п. *bruczka, bruczyna, брука, каш*. [brička] виводиться (через н. *Birutsche* «двоколісний тарантас») з іт. *biroccio (baroccio)* «двоколка», що походить від лат. *bigota*, утвореного з основ прислівника *bis* «двічі» і іменника *gota* «колесо» (ЕСУМ, 1, 260). Лексема *візок* фіксується у Словнику української мови у двох значеннях: 1. Зменш. до віз 1 [ВІЗ, воза, ч. 1. Засіб пересування на чотирьох колесах з кінною або воловою тягою здебільшого для перевезення вантажів]; 2. *заст.* Екіпаж на ресорах із дверцятами та вікнами, іноді – з відкидним верхом (СУМ, I, 667, 669). Борис Тен послідовно користується у перекладі іменником *повіз*, який Словник української мови тлумачить з поміткою *застаріле* ‘екіпаж’ (СУМ, VI, 671): *Нині ж рушай на своїм кораблі із гребцями своїми Чи суходолом, як хочеш, – стоять он і повіз, і коні* (Т, III, 323–324); *А ти юнака, що гостює у тебе, Повозом виряди з сином; звели запрягти йому в повіз Коней, ходою найшвидших і силою самих найкращих* (Т, III, 368–370). Іноді Тен уживає для позначення цієї реалії лексеми *колісниця*: *Так він сказав, і, слухняно скорившись батьковій волі, Зразу ж, негайно впрягли в колісницю баских вони коней* (Т, III, 477–478).

Отже, незважаючи на деяку українізацію гомерівської поеми, П. І. Ніщинському вдалося детально зберегти формальні й семантичні особливості та нюанси оригіналу, використовуючи весь арсенал засобів сучасної йому української мови, зокрема синонімічні, словотвірні та різноманітні лексичні відповідники. Переклад «Одіссеї» Ніщинського став подією в українській літературі ще й тому, що це був перший повний переклад поеми гекзаметром, віршовим розміром оригіналу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький А. О. «Одіссея» на Україні / А. О. Білецький // А. О. Білецький. Вибрані праці. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – С. 649–656.
2. Грабович Г. Ю. Велика література / Г. Ю. Грабович // Сучасність. – 1986. – № 7–8. – С. 21–26.
3. Жайворонок Віталій. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006.
4. Забарилко К. С. Гомерова «Одіссея» та її місце в світовій літературі: передмова до видання: Гомер. Одіссея / Пер. із старогрецької, примітки, словник імен і назв Бориса Тена. – Харків, 2002. – С. 2–29.
5. Содомора П. А. Гомерів епос в українських інтерпретаціях / П. А. Содомора. – Дзвін. – 2004. – № 5–6. – С. 159–162.
6. Содомора П. А. Побутові реалії Гомерової «Одіссеї» у перекладі (на матеріалі українських перекладів поеми) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.16 «Перекладознавство» / П. А. Содомора. – К., 2004. – 22 с.
7. Українці в світі. – Режим доступу – <http://www.ukrainians-world.org.ua/peoples/>

ДЖЕРЕЛА

Гомерова Одіссея. Гекзаметром на мову українсько-руську перевірявав Петро Байда. – Львів : Наклад. ред. «Правди», 1889–1892. – 334 с.

Гомер. Одиссея / Пер. із старогрецької, примітки, словник імен і назв Бориса Тена. – Харків : Фоліо, 2002. – 574 с.

Гр. – Словарь української мови : в 4 т. / Упорядник з дод. влас. матеріалу Б. Д. Грінченко. – К., 1907 – 1909.

СУМ–\$5словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т.– К. : Наукова думка, 1982 – 2006. – Т. 1. – 634 с.

Т. Зарубенко, молодший научний співробітник

Інститут мовознавства ім. А. А. Потебні НАН України, Київ

ПЕРЕВОД «ОДИССЕИ» В ИНТЕРПРЕТАЦИИ ПЕТРА БАЙДЫ

Статья посвящена первому полному переводу «Одиссеи» Гомера П. И. Нищинским на украинский язык, лексика которого представляет реалии украинского быта и культуры. Исследуемая лексика органично адаптирует греческий оригинал на украинской почве.

Ключевые слова: греческий оригинал, переводной эквивалент, украинский национальный компонент, семантика, синонимия, лексико-семантическая группа.

Zarubenko T., junior researcher

O. O. Potebnia institute of Linguistics, Kyiv

TRANSLATION OF “ODYSSEY” IN THE INTERPRETATION OF PETER BIDEN

The article is devoted to the first full translation of Homer’s “Odyssey” translated into Ukrainian by P. Nischynsky. Ukrainian language vocabulary which represents the realities of Ukrainian life and culture. The study vocabulary seamlessly adapts Greek original on Ukrainian soil.

Keywords: Greek original, translated equivalent, Ukrainian national component, semantics, synonymy, lexical-semantic group.

УДК 811.16'1

Федонюк В., канд. філол. наук, н.сп.

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Київ

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ ЧЕСЬКОЇ МОВИ. ЗАПОЗИЧЕННЯ ІСПАНСЬКИХ ТЕРМІНІВ

Стаття присвячена іспанським запозиченням, які потрапили в чеську мову в різні періоди її розвитку. Проаналізовано зміни, яких зазнали одиниці, запозичені з материкової та латиноамериканської іспанської мови. Визначено роль іспанської мови у формуванні чеської термінології упродовж кількох століть: від Середньовіччя до наших днів.

Ключові слова: чеська мова, міжмовні контакти, іспанське запозичення, іспанізм, термін іспанського походження, семантичні та формальні зміни лексичної одиниці.

© Федонюк В., 2014